

”שיקול דעת אינפנטילי” - דיין, אלון, העמימות הגרעינית והוויכוח על מקומה של ישראל במרחב

על מקומם החשוב של משה דיין ויגאל אלון בהיסטוריה המדינית והביטחונית של ישראל אין ויכוח. כמו כן אין מחלוקת על כך שהשניים היו יריבים פוליטיים, אך הנטייה הרווחת היא להביט על יריבות זו כעל תוצר של תחרות אישית מהסוג הרווח בחיים הציבוריים. מטרתו של מאמר זה היא לטעון כי בניגוד לגישת ה”כיסאולוגיה” האישית-יצרית הרווחת, את העימות בין אלון ודיין יש להבין כמאבק על דמותה ועתידה של ישראל ועל מקומה במרחב. הנחת היסוד במאמר זה היא שישראל עמדה מראשיתה בפני אתגר מהותי של ”ביטחון יסודי”, שממנו נגזרו או לפחות הושפעו עניינים חשובים בתחומי הכלכלה, החברה והתרבות, וכי המאבק על ההכרעות לגבי כל אלו התרחש בשדה הפוליטי - כלומר שהפוליטיקה היא זירת המאבק המרכזית לעיצוב המציאות. הנחת יסוד נוספת העומדת בבסיס המאמר היא ששאלת ”הביטחון היסודי” כללה בתוכה את הוויכוח על מדיניות הגרעין הישראלית, נושא שלגביו התעמתו אלון ודיין באופן חריף וקוטבי לפחות מאז הופעתו המרומזת על במת המדינאות הישראלית בתחילת שנות ה-60. המאמר מלווה את התחנות המרכזיות בעימות סביב נושא זה עד ראשית שנות השמונים, אז הלכו השניים לעולמם. אם זאת, המחלוקת המדינית וההיסטוריוגרפית נותרה בעינה.

Ehud manor

"An infantile judgement" - Dayan, Alon, nuclear ambiguity and the debate over Israel's place in the region

The importance of Moshe Dayan and Yigal Alon in the political and security history of Israel is uncontested. There is no dispute either that the two were political rivals. Yet, the prevailing tendency is to view this rivalry in terms of personal competition. The purpose of this article is to argue that, contrary to this perspective, the conflict between them should be understood as a political struggle over their vision for Israel's future. Our basic assumption is that, from its inception, Israel faced a "fundamental security" challenge which influenced its society, culture and economy. Since decisions are forged and taken in the political field, the political field must be the center of study. In this article, the main issue considered is the debate over Israel's nuclear policy, over which Alon and Dayan confronted sharply since the early 1960s. The article analyses the main crossroads of this debate, and the political and historiographical controversies pertaining to Dayan and Alon's opposition - which have endured since their passing in the early 1980s.

מבוא: לא דימוי אלא מהות; לא כיסאולוגיה אלא פוליטיקה - סטטוס קוו מול מומנטום

ב-29 בפברואר 1980 הלך יגאל אלון לעולמו. שנה וחצי לאחר מכן, ב-16 באוקטובר 1981, הלך בדרך כל בשר יריבו-ידידו משה דיין. רבים מכירים את התמונה המיתולוגית כמעט של אלון ודיין עומדים משני צידיו של "הזקן" המקורי, הלא הוא יצחק שדה, מדריכם ומפקדם בפלמ"ח. בתמונה נראים השלושה ביום החגיגי של הקמת חניתה, אי אז ב-21 במאס 1938. את יום הולדתו ה-31, באוקטובר 1949, ציין יגאל אלון בביקור בצרפת, שם זכה לכבוד מלכים מצידו של הצבא הצרפתי, שמפקדיו לא הסתירו את התפעלותם מניצחונות צה"ל בכלל ומתרומתו המכרעת של אלון לניצחונות הצבא היהודי הצעיר בפרט. במהלך הביקור ניגשו אליו מארחיו ובירכו אותו על הקידום שזכה בו לכאורה: רמטכ"ל צה"ל החדש. באותו היום מונה דיין לתפקיד אלוף פיקוד הדרום, ובכך קודם מתפקיד מפקד ירושלים לתפקיד החשוב עוד יותר - מפקד החזית הדרומית. הצרפתים הניחו שאם דיין קודם הרי ברור שאלון קודם גם הוא לתפקיד הבכיר ביותר: רמטכ"ל. בפועל כידוע קידומו של דיין היה הדחה דה-פקטו של בכיר מפקדי צה"ל במלחמת השחרור. צעד זה של בן-גוריון היווה את ראשית הברית הפוליטית בינו לבין דיין.

פרשייה זו מסמנת את ראשית המאבק הציבורי בין שני חניכיו האהובים של יצחק שדה, שעד יומם האחרון המשיכו לכבד זה את זה ברמה האישית, אך שככל שהלך והתקדם מפעל בניין האומה הישראלית החדשה הלכו והתרחקו מהבחינה המכרעת במעשה הבניין הזה: הבחינה הפוליטית (שפירא, 2004: 454).

מטרתו של מאמר זה היא להציג באופן מקיף את שורשיו של העימות הזה ובעיקר את ענפיו ופירותיו. בניגוד לגישה רווחת בשיח הציבורי בישראל המציגה עימותים בין פוליטיקאים במונחי "כיסאולוגיה" אישית-יצרית, מאמר זה ינקוט גישה הפוכה, שלפיה גם אם יש ליצרים מקום חשוב, את העימותים הפוליטיים בכלל - ובפרט במקרה של אלון ודיין - יש להבין כמאבק על דמותה של ישראל. במילים אחרות, המאמר נשען על הנחת יסוד שלפיה הפוליטיקה היא זירת המאבק המרכזית לעיצוב המציאות. הנחת יסוד נוספת היא שישראל עמדה מראשיתה בפני אתגר ביטחוני מהותי, כפי שהעניין הוכר כבר מתחילת דרכה של המדינה במונח "ביטחון יסודי". מנושא הביטחון נגזרה סדרה של סוגיות משנה שהשפיעו על תפיסות מדיניות, כלכליות, חברתיות וגם

תרבותיות. מאמר זה מתכוון להראות כי אלון ודיין ניהלו ביניהם מאבק פוליטי באשר לסוגיות אלו, אך אין באפשרותו לכסות את כל ההיבטים ומה שנגזר מהם. בהתאם, המאמר ניגש לדין על סמך הנחת יסוד נוספת, שלפיה הוויכוח על מדיניות הגרעין הישראלית קיפל בתוכו כמה וכמה מההיבטים הנזכרים, עניין שבו יעסוק הפרק הראשון. הפרק השני יעמוד על ביטוי של עימות זה מימי "ההמתנה" בשלהי מאי 1967, שבסופם התמנה דיין לתפקיד שר הביטחון, ועד לסופה של מלחמת ששת הימים, כולל תוצאותיה המדיניות המידיות: "ההחלטה הסודית" ומשמעותה. הפרק השלישי יציג את הבדלי הגישות בין שני האישים בהקשרה של מלחמת יום הכיפורים. הפרק האחרון יעסוק בשאלת המורשת; בפרק זה אטען כי ראוי שבשיח הציבורי בישראל יתפוס מקום מרכזי חזונו של אלון, שלפיו שלום עם הערבים הוא גם ערך וגם דרך, ולא אותו קטע מ"נאום נחל עוז" של משה דיין, שבשורתו - מאז אפריל 1956! - היא "לנצח נאכל חרב".

א. "דימונה" ומשמעותה

כידוע סביב עצם חיוניותו ומקומו של נשק גרעיני מתחולל ויכוח שראשיתו עוד בימי "פרויקט מנהטן" והמלחמה הקרה (ראו למשל קסינג'ר, 1969). בהקשר הישראלי הוויכוח התקיים לכל המאוחר מאז חשיפת "פרויקט דימונה" בשלהי דצמבר 1960, כשנתיים לאחר תחילת עבודות הבנייה.¹ כפי שתיארו דן הורוביץ ומשה ליסק, מדובר היה בשתי אסכולות: "האחת היתה של אנשי בן-גוריון שהבולטים בהם היו משה דיין ושמעון פרס. האסכולה השנייה היתה של מקורבים ל'אחדות העבודה' ובראשה ניצבו ישראל גלילי ויגאל אלון [...] [בין האסכולות] היו הבדלי תפיסה ביטחונית, בפרט בנושאי האופציה הגרעינית של ישראל. בניגוד לאסכולת בן-גוריון, שתמכה בהקצאת משאבים ניכרים ליצירת תשתית שתאפשר בבוא היום להצטייד בנשק גרעיני, האסכולה השנייה העדיפה לשים את הדגש בכוחה הקונוונציונלי של ישראל ולהסתמך על מה שיגאל אלון כינה 'התקפת נגד מקדימה'" (הורוביץ וליסק, 1990: 265-266). את קביעתם הסמיכו שני הסוציולוגים על מחקריהם של יאיר עברון ושלמה אהרונסון, הנחשבים לבקיאים בתחום ולמייצגי שני הצדדים של הפולמוס: יאיר עברון נחשב למייצג הצד של אלון וגלילי ואילו אהרונסון - של בן-גוריון, דיין ופרס (עברון, 1987; אהרונסון, 1994).

---

¹ על המהלכים שקדמו לתחילת עבודות הבנייה ושראשיתם סמוך להקמת המדינה ראו רו, 2015.

באשר לגיבורי הפולמוס עצמם, כבר ב-1959 כתב אלון בספרו **מסך של חול** דברים ברורים על חוסר התוחלת של "מלחמה אטומית במישור האסטרטגי" בין המעצמות, שכן לכל היותר הללו יכולות "להרתיע" זו את זו, שאם לא כן התוצאה תהיה "השמדה הדדית. ומה תועלת תצמח מזה?" (אלון, 1959: 68-71). ומה שנכון לגבי המעצמות הנהנות משטחים עצומים נכון על אחת כמה וכמה במקרה של המזה"ת. גם שמעון פרס כתב ב-1970 על "שתי אסכולות" ביטחוניות-מדיניות: האחת - ש"בראשה עמד שרת" - שמה את יהבה על "וושניגטון". השנייה "טענה שיש לנסות ולפלוס דרך גם לפריז ובתוך פריז" (פרס, 1970: 29). "וושניגטון" כלומר ריסון גרעיני; "פריז" כלומר הרתעה גרעינית גלויה.

אם כן, לפי המחקר ולפי עדות בעלי הדבר עצמם, בצמרת המדינית נאבקו ביניהן שתי "אסכולות" על עיצוב "הביטחון היסודי" של ישראל, והמאבק הזה השליך על ממדים אחרים: תפיסת השלום, היחס לערבים, המדיניות הכלכלית, הזהות הציונית, הבנת הדמוקרטיה, תפיסת הממלכתיות, החינוך, שיטת הבחירות ועוד.² את "פרויקט דימונה" יש לראות כבריח התיכון של העימות בין שתי האסכולות, וזאת משתי סיבות לפחות: האחת - העלות העצומה שבהכרח באה על חשבון יעדים אחרים, והשנייה - הסודיות העצומה הכרוכה בו שבאה על חשבון הדמוקרטיה בישראל. את העניין הזה העלו במפורש חברי "הוועד לפירוז גרעיני", שכלל אישים כמו ישעיהו ליבוביץ ואליעזר ליבנה, שהיו היחידים שהיה להם האומץ - היו שאמרו העזת הפנים המופקרת - להעלות את נושא הגרעין בזמן אמת ולקשור בינו לבין היבטים חברתיים ופוליטיים מרחיקי לכת מעבר לשאלת "הביטחון היסודי" (רז, 2015: 107-63).

על חברי "הוועד לפירוז" יש לומר שהם היו לא יותר מקבוצת לחץ חוץ-ממסדית, ואפשר להוסיף ולתאר אותם, כפי שהציע זאת שלמה אהרונסון, מהחריפים שבמבקריהם ומהבולטים שבתומכי פרויקט הגרעין, כאישים אשר פעלו "ממניעים פוליטיים, אישיים וקבוצתיים" (אהרונסון, 1994: 13). אבל לא רק "אינטרסנטים" כביכול מסוגם של ליבוביץ וליבנה העלו תהיות לגבי הכוונה לצייד את ישראל בנשק גרעיני, אלא גם "אישים בסדר הגודל של יגאל אלון וישראל גלילי", כפי שניסח זאת אהרונסון (שם, 30). "אישים" אלו הובילו את מפלגתם "אחדות העבודה" להישג צנוע מאוד בבחירות של 1961, כשפחות מ-

---

² דיון מקיף בנושא מהצד של בן-גוריון ראו אהרונסון, 1999; מהצד של יריביו ראו רז, 2015.

70 אלף אזרחים ישראלים הביעו אמון בדרכם. למרות זאת הצליחו גלילי ואלון להביא את שמונת חברי הכנסת שלהם לקואליציה שבנה אשכול עבור בן-גוריון, בניגוד לעמדת ראש הממשלה שהעדיף קואליציה עם "הליברלים". התנאי שהעמידו אלון וגלילי להצטרפותם לממשלה היה הקמת "ועדת שרים לענייני ביטחון", שמטרתה הייתה לוודא שכל הכרעה ביטחונית ומדינית, למשל בנושא הגרעין, תתקבל באופן שקול, מדוד ודמוקרטי, כלומר בניגוד גמור למה שהתקיים עד לאותו רגע בתחום רגיש זה. התנאי התקבל ואלון, כשר עבודה שעסק בענייני גשרים, כבישים ותשתיות נוספות, היה יכול לעמוד על עמדתו שוללת הגרעין ובכך להשפיע על מדיניות ישראל מתוך הממשלה, בניגוד לאזרחים כמו חברי "הוועד לפירוז גרעיני" שיכלו להשפיע לכל היותר מחוץ למעגל מקבלי ההחלטות (מנור, 2016: 148-150).

ואמנם, באמצע יולי 1962 פנה אלון אל משרד ראש הממשלה בבקשה "לכנס בהקדם את ועדת השרים לענייני ביטחון לשמיעת דוח מפורט על מצב פיתוח הנשק הטילי בישראל ובמצרים ועל המשמעות האסטרטגית הנובעת מכך" (אלון למ"מ מזכיר הממשלה; שיפריס, 2010: 539). ב-27 ביולי 1962 התכנסו בתל אביב בן-גוריון, פרס, דיין, הרמטכ"ל צבי צור, שר האוצר אשכול, ישראל גלילי ויגאל אלון. על פרטי הישיבה אנו יודעים מעדותו של ארנן עזריהו, עוזרו של ישראל גלילי. על פי דבריו, בישיבה טענו פרס ודיין שישראל לא תצליח להתמודד עם האויב בנשק קונבנציונלי, בציינם כי מצרים, שהוכתה קשות ב-1956, יצאה למעשה מחוזקת מבחינה צבאית, שכן "על כל טנק שהם איבדו הם קיבלו עשרה טנקים הכי חדישים". ברקע הדיון עמדה החלטת ממשלת בריטניה למכור לישראל "200 טנקי צנטוריון", והדילמה הייתה "האם נקנה בכסף [...] את הטנקים הבריטיים או כפי שהציעו פרס ודיין, נשקיע אותו בהקמת הכור בדימונה". ההחלטה הייתה טיפוסית לרוח מפא"י: "גם וגם", אך עם עדיפות ברורה לטנקים. בנוסף הוסכם "להתקדם בהקמת הכור בדימונה [...] בהתאם לסכומי הכסף העומדים לרשותנו" (ערמוני, 2008: 204-205; והשוו שיפריס, 2010: 156-157).

ב-1964 אמר אלון כי יש להקפיד כי "נהיה מדינה שיש לה כורים גרעיניים, ולא כורים גרעיניים שיש להם מדינה" (רז, 2013: 107). ב-10 במאוס 1965 התחייב ראש הממשלה אשכול בפני הנשיא האמריקני ג'ונסון כי "ישראל לא תהיה הראשונה להכניס נשק גרעיני לאזור הישראלי-ערבי".³ כך נולדה

---

³ Memorandum of understanding, March 10, 1965, ארכיון המדינה.

"מדיניות העמימות", שאלון דגל בה ואילו יריביו - דיין ופרס - חיפשו דרכים לבטלה. הצעת פרס ביוני 1967 לפוצץ מתקן גרעיני הייתה מביאה להקפאת המצב בחזיתות ולביטול מידי של העמימות הגרעינית. בפועל כידוע התנהלה מלחמת ששת הימים בדיוק על פי המתווה האסטרטגי של אלון: "התקפת נגד מקדימה". מיד אחרי המלחמה, במהדורה המחודשת של **מסך של חול**, כתב אלון בנושא כי נשק גרעיני הוא "בלתי רלוונטי למצב במזרח התיכון" - הן משום ש"אין ערובה שההנהגה הערבית לא תפתה להפעילן במתקפת פתע", והן משום ש"לא הייתי רוצה לראות את ישראל חיה תחת האיום של חרב דמוקלס גרעינית". זאת ועוד: "איזון גרעיני במרחב ישלול מישראל את היתרון שבנשק קונוונציונלי, שבו מהווים טיבו של המשטר, מבנהו החברתי ואיכות הלוחם גורמים מכריעים ביחסי הכוחות". על נוסחת העמימות הנזכרת מ-1965 הוסיף אלון כי "אל לנו להניח גם לאויב להיות ראשון" (אלון, 1959: 401-402).

הסוגיה הגרעינית המשיכה להעסיק את הממשל האמריקני, שהמשיך לחשוך בכוונות הישראליות למרות החתימה המפורשת של ראש הממשלה אשכול על "מזכר ההבנות". אין ספק שהממשל האמריקני הכיר את המחלוקות בישראל בנושא הגרעין, ולכן בכמה וכמה הזדמנויות נשאלו נציגים ישראלים בכירים שאלות ישירות לגבי כוונותיה של ישראל להצטייד ביכולת גרעינית. אחרי 1968, עם הופעת היוזמה להחתים את כל מדינות העולם על "האמנה למניעת הפצת נשק גרעיני" (NPT), ביקש הממשל האמריקני לשמוע מישראל על עמדתה בנושא.

בספטמבר 1968 נפגש אלון עם הנשיא ג'ונסון לפגישה שהוגדרה "off the record". לקחו חלק בפגישה השגריר יצחק רבין, עוזרו שלמה ארגוב ועוזר הנשיא וולט רוסטאו. אחד הנושאים המרכזיים בשיחה היה בקשת ישראל לקבל מטוסי פנטום. אלון הציג את עמדת הממשלה שלפיה חיזוק היכולת האווירית של ישראל לא נועד "להבטיח את הניצחון, אלא למנוע עוד מלחמה".⁴ למחרת שוחח אלון בנושא עם שר החוץ האמריקני דין ראסק. גם בשיחה זו נכח השגריר רבין. על השאלות הנוקבות שהציג ראסק בעניין הגרעין השיב אלון כי "אין לישראל נשק גרעיני", והוסיף כי אשכול הנחה אותו "לשוב על עמדת ישראל לפיה לא תהיה הראשונה להכניס נשק חדש [כך!] למזרח התיכון". באותו עניין הודיע אלון על "מותה של תוכנית הטילים מסוג 620-

---

⁴ תמצית שיחה, 9 בספטמבר 1968. המאגר הארכיוני של משרד החוץ האמריקני (FRUS) 1964-1968, כרך 20, מסמך 247.

MD" (כלומר "טילי יריחו" שנועדו לשאת ראשי נפץ "חדשים"), ודחה את דאגתו של ראסק שהפנטומים "ישמשו לנשיאת נשק גרעיני".⁵

ראסק לא הרפה מסוגיה זו ורצה לדעת מדוע "ממשלת ישראל אינה חותמת על ההסכם למניעת הפצת נשק גרעיני". אלון שב על הנוסחה הנזכרת ("ישראל לא תהיה הראשונה...") והזכיר את "הפיקוח האמריקני על הכור בדימונה". ראסק לא ויתר והזכיר את "מכתבו העמום של שר החוץ אבן מה-30 ביוני בנושא הגרעיני", שבא במענה לפנייתו בנושא חודשיים קודם לכן. אמנם ראסק היה מרוצה מכך ששר החוץ הישראלי ביטא במכתבו "הבנה מלאה" של המטרות "האנושיות" של "אי-הפצת הנשק הגרעיני", אך גילה פחות אהדה להסתייגותו של אבן שלפיה יש לדון בנושא מנקודת המבט של "ביטחונה הלאומי" של ישראל.⁶ ראסק לא אהב את הנימה של שר החוץ אבן וביקש תשובות מאלון ומרבין, שהשיבו כי "ממשלת ישראל קיוותה להותיר בתודעתם של המצרים סימן שאלה אודות היכולת הגרעינית של ישראל כדרך להשיג הרתעה", אך שלמרות זאת "במוקדם או במאוחר ממשלת ישראל תחתום".⁷

ישראל כידוע לא חתמה לא אז ולא מאז. לאמריקנים בכל אופן לא הייתה סיבה שלא להמשיך וללחוץ על ישראל בנקודה זו, מתוך ידיעה שעמדתה הרשמית היא "עמימות" וכי בצמרת הישראלית אכן יש הסכמה כמעט מוחלטת להימנע מלבטל מדיניות זו. בה בעת לאמריקנים היה ברור שיש גורמים חשובים בהנהגה הישראלית - משה דיין ושמעון פרס - החותרים באופן בלתי נלאה לביטול "העמימות". הרגישות האמריקנית לסוגיית הגרעין הישראלי קיבלה ביטוי נוסף בתזכיר שכתב הנרי קיסינג'ר לנשיא ריצ'רד ניקסון באוקטובר 1969, ובו דיווח לו על סיכום מגעיו עם ממשלת ישראל בנושא. "ב-29 ביולי 1969", כתב קיסינג'ר לניקסון, "ביקשתי מרבין תשובה רשמית בנוגע לשלוש השאלות הללו: 1. האם ישראל מבטיחה לנו שהיא לא 'תהיה בעלת' נשק גרעיני? 2. האם הם מוכנים לאשר שאין בכוונתם לפרוס טילים אסטרטגיים? 3. האם הם מוכנים לחתום על ה-NPT?". על השאלות הללו שהוצגו לרבין בסוף יולי 1969 השיב שגריר ישראל בשם ממשלתו "את התשובות הבאות: 1. ישראל לא תהפוך למעצמה גרעינית. 2. הם לא יפרסו טילים אסטרטגיים לפחות עד 1972. 3. הממשלה החדשה שתקום [אחרי

---

⁵ ש.ס.

⁶ שר החוץ אבא אבן למשרד החוץ האמריקני, 2 ביולי 1968. FRUS 1964-1968, כרך 20, מסמך 205.

⁷ דין ראסק לשגרירות ארה"ב בישראל, 11 בספטמבר 1968. FRUS 1964-1968, כרך 20, מסמך 250.

הבחירות, א.מ.] תשקול את נושא החתימה על ה-NPT". תזכירו של קסינג'ר נפתח בדברי רקע לניקסון שציינו את "הפגישה הפרטית" של הנשיא האמריקני עם גולדה מאיר, שבה הבהיר הנשיא כי חשוב לו מאוד לוודא ש"הישראלים אינם עושים שום צעד גלוי להכנסת נשק גרעיני [לזירה] או שהם מכינים תוכנית לניסוי גרעיני".⁸ הנושא שב ועלה בהזדמנויות שונות, ובכל המקרים עמדתה הרשמית של ממשלת ישראל הייתה "העמימות" שעליה חתם אשכול ב"מזכר ההבנות" באביב 1965. עמדתה הרשמית של ממשלת ישראל לא עמדה בדרכם של מתנגדיה שהמשיכו לנסות לבטל את מדיניות העמימות.⁹

ב-1973 היה זה תורו של דיין לנסות ולבטל את העמימות, הפעם באמצעות דברי נכאים על אודות "חורבן הבית השלישי" שהשמיע ביום השלישי של מלחמת יום הכיפורים, "חורבן" שחייב לדעתו לשקול אופציה גרעינית או "כוננות גרעינית", כפי שהגדיר זאת מרטין ון-קרפלד (ון-קרפלד, 1999: 119; והשוו שחם, 1998: 347-348). סביר להניח כי כוונת דיין לא הייתה לשגר פצצה אלא לחולל "איתות גרעיני" שהיה מביא את המעצמות להתערב מיד. ההשערה היא כי איתות כזה היה מביא מיניה וביה לביטול "העמימות" הגרעינית וגם להקפאת המצב בחזיתות, כלומר להבטחת ההישג הטריטוריאלי הסורי והמצרי. זו הייתה עמדתו של דיין לפני המלחמה וכפי שהעיד מזכירו האישי אריה בראון, גם במהלכה: ביום השני של המלחמה, במהלך דיון שהתקיים בממשלה, שאלה גולדה לדעתו של שר הביטחון למקרה "שבעוד שעתיים מועצת הביטחון מחליטה על הפסקת אש". תשובתו של דיין הייתה: "אני קונה, אפילו באם המצרים בצד הזה של התעלה" (בראון, 1992: 100). בהמשך המלחמה הציע להסיג את צה"ל למרחק של 20 ק"מ מהתעלה (שם, 131), וזו הייתה כאמור עמדתו לפני המלחמה ובלי קשר אליה (דיין, 1976: 527). לאחר ששב דיין להיות חבר כנסת מן השורה תפס את מקומו כשר ביטחון שותפו לדרך שמעון פרס. את שירותם של שני אישים אלו בצומת המרכזי של קבלת ההחלטות הביטחוניות והמדיניות בישראל יש להבין כהמשך ולא

---

⁸ Memorandum for the President from Henry Kissinger, October 7, 1969, <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB189/IN-22.pdf>

⁹ כידוע, "העמימות" היא מדיניותה הרשמית של ישראל עד היום, וכפי שכתב אבנר כהן, היא התקבלה סופית על ידי האמריקנים לכל המאוחר ב-1970; ראו כהן, 1998: 415. הנאמנות הישראלית הרשמית ל"עמימות" מקובלת גם על אנשי גנוך המדינה, שדחו על הסף את בקשותי לעיין בפרוטוקולים של ישיבות ממשלת גולדה מאיר. עם זאת, על פי המקורות הגלויים במחקרים שכבר ראו אור, סביר להניח שבפרוטוקולים החסויים הללו אין ממצא חדש לגבי מדיניותה הרשמית של ישראל, שעליה הקפידו שלושת ראשי הממשלה של "המערך" מ-1967 ועד 1977. הנחה זו לגבי גולדה מקבלת אישוש חד משמעי אצל כהן, שם, 363-366.

כתמורה, שכן להוציא הבדלי אופי וסגנון, פרס ודיין ראו עין בעין את עיקרי הנושאים שעמדו על הפרק: גרעין, שטחים, מקומה של ישראל במרחב ועוד.¹⁰ הואיל ומאמר זה מגביל עצמו רק לתקופה שבה אלון ודיין נאבקו ביניהם על הדרכים השונות לעיצוב עתידה המדיני והביטחוני של ישראל, את מקומו של שמעון פרס ותפקידו בהקשרים אלו יש להציג במחקר נוסף, שעדיין ממתין לתורו.¹¹ על הנסיבות שבהן הצליח משה דיין להגיע לעמדת ההשפעה הקריטית ועל השימוש שעשה בה יעמדו שני הפרקים הבאים.

ב. "הפוטש" של "ההמתנה" ומשמעותו

על מנת להבין טוב יותר את מינויו של דיין לתפקיד שר הביטחון ב-1 ביוני 1967, יש לזכור כי בבחירות האחרונות שהתקיימו לפני המלחמה זכה "המערך הזוגי" בראשותו של אשכול בניצחון גדול - 45 מנדטים - ואילו מפלגתו של בן גוריון, בניגוד גמור לדימויה העצמי, הובסה ועשרת חברי הכנסת שלה נותרו באופוזיציה. מיומה הראשון של הממשלה החדשה היא הותקפה בחריפות על ידי אנשי רפ"י, שלא בחלו בשום כלי ובשום מסגרת על מנת להציג את ממשלת אשכול כאסון לאומי. העמקת "המיתון היזום" כמובן לא הוסיפה נקודות זכות לממשלת אשכול. כפי שיוסי גולדשטיין תיאר זאת, אווירת העליצות שנלוותה לניצחונו המתוק של אשכול על בן-גוריון התחלפה במהרה באווירת נכאים שליוותה את הממשלה עד סמוך למלחמת ששת הימים. למצב הכלכלי הייתה תרומה מרכזית לשינוי המגמה (גולדשטיין, 2003: 518-531). משבר "ההמתנה" שהחל ב-15 במאי היה הזדמנות פז לאויביו של אשכול ושל "המערך הזוגי" לבטל למעשה את הכרעת הבוחר ולהפיל ממשלה מכהנת.

במקביל עמלו אנשי רפ"י ותומכיהם בעיתונות להסית את דעת הקהל באמצעות יצירת "פניקה ציבורית", כפי שהגדיר זאת אלון.¹² משה גלבוע העדיף

---

¹⁰ ראו למשל בר-זוהר, 2006: 419; היחסים הקרובים בין שני האישים עולים במפורש ובמשתמע אצל דיין, 1976: 733-735.

¹¹ את ספרו של מיכאל בר-זוהר **כעוף החול** אין לקחת ברצינות כמחקר העומד על תפקידו הפוליטי הריאלי - השונה למדי מהדימוי הקשור בשמו - של שמעון פרס. בעניין זה ראו גרינברג, 2006. בספרי על אודות יגאל אלון עמדתי על כמה מהפרכות הקשורות בדמותו של פרס כפי שנתקבעה בציבור לא מעט בעקבות הביורגריפיה של בר-זוהר. ראו מנור, 2016: 313-341.

¹² ריאיון יגאל אלון לראודור מנור במכון דיוויס, 1979, ארכיון המדינה, א-5001\21, פגישה 1 (להלן: ריאיון, פגישה 1).

את המילה "פסיכוז" (גלבוע, 1968: 182; והשוו אורן, 2004: 156), וההיסטוריון ארנון למפרום הסתפק במונח "ספירלה" (למפרום, 2013: 484). מדברים שאמר דיין לווניסטון צ'רצ'יל הנכד, שלפיהם "היו דרושים 80 אלף חיילים מצרים בסיני כדי להחזיר אותי לתוך ממשלת ישראל" (דיין, 1976: 420), אין אלא להבין כי גם דיין ידע שמבחינה עניינית לא היה מקום לפניקה הציבורית, אבל תרומתה הפוליטית הייתה ברורה: כניסתו לממשלה. מהצד השני של המתרס הפוליטי היה זה גלילי שאמר דברים שעלו מבחינה עובדתית בקנה אחד עם דברי דיין: "אין כל ספק" אמר השר החשוב ביותר בממשלת אשכול (להוציא את אשכול עצמו) "ששר הביטחון החדש עלה לכהונתו כמועמד של הימין, וללא כל ספק יש לזה משמעות שאין כבדה ממנה לגבי העתיד" (שיפרס, 2010: 223). עוד ב-1961 כתב אלון לידידו בני מרסק והעריך שהתפוררות מפא"י תביא ל"אלטרנטיבה ימנית המורכבת מ'חרות' והמחנה הבן-גוריוניסטי אשר יפרוש ממפא"י" (וגנר, צור ורז, 2010: 186).

בעוד אלון סבר שבמקרה של מלחמה על ישראל לנצל את ההזדמנות על מנת לשנות את המצב המדיני מיסודו, הנה כניסת דיין לממשלה ערב מלחמת ששת הימים אפשרה לחסידי הסטטוס-קוו ליהנות מעמדת כוח משמעותית. עוד באותו היום - 1 ביוני 1967 - הציע שמעון פרס, כפי שהעיד הוא עצמו,¹³ לפוצץ מתקן גרעיני בדרום, ובכך גם למנוע את המלחמה וגם לבטל את העמימות הגרעינית - גדול הישגיו המדיניים של אשכול, שבדיוניו עם הנשיא ג'ונסון הצליח ב-10 במרץ 1965 להחתים את הממשל האמריקני על מה שלימים יוכר כ"יחסים מיוחדים" בין ישראל לבין המעצמה החשובה בעולם כבר אז.¹⁴ פרס לא המתין ל-1 ביוני 1967 ולכל המאוחר יותר משנה קודם לכן, בנאום שנשא ב-23 במאי 1966 בכנסת מספסלי האופוזיציה, אמר כי "ראש הממשלה שלנו", כלומר אשכול, "שגה כאשר מצא לנכון להכריז כי 'לישראל אין נשק גרעיני והיא לא תהיה הראשונה להכניסו לאזור' [...] לשם מה נאמר דבר זה? [...]" (רז, 2015: 412). באשר להצעה הדרמטית ערב ששת הימים, פרס עצמו סיפר עליה כך: "אחרי שנעשה דיין שר הביטחון העליתי בפניו הצעה

---

¹³ העדות מופיעה בין השאר אצל כהן, 1998: 354. כהן מפנה את הקורא לספרו של שמעון פרס, *battling for peace*, 166-167. והשוו: רז, 2015: 479-484.

¹⁴ למסמך ראו באתר ארכיון המדינה: <https://drive.google.com/file/d/0B2Ly-x55KRNqd09XcVJzZ1RiZWw/view>

מסוימת אשר [...] הייתה מרתיעה את הערבים ומונעת את המלחמה", כלומר מנציחה את המצב הקיים ואף מעמיקה את הקיפאון המדיני.¹⁵

בפועל התבססה ממשלת ישראל על שורת אישים שתמכו בעקרון "העמימות הגרעינית", בראשם אשכול, אלון וגלילי, ו"ההצעה המסוימת" הזו לא עלתה כלל לדין. אלא שאסכולת הסטטוס-קוו בראשותו של דיין יכלה לעשות מאמצי עיצוב מציאות גם ללא גרעונו של המזה"ת: דיין הורה לצה"ל להתקדם עד למרחק של לכל היותר 30 ק"מ מתעלת סואץ (ההוראה לא מולאה וצה"ל הגיע עד לתעלה). דיין התנגד גם לשחרור ירושלים וככל שהדבר היה תלוי בו הגולן היה נותר בידי הסורים עד עצם היום הזה. אלון לעומתו אמר עם סיום המלחמה כי "רק עתה, קרוב לעשרים שנה לאחר קום המדינה, כאשר צבאנו עומד על הירדן וליד תעלת סואץ ועל הרמה הסורית, רשאים אנו לומר כי נסתיימה מלחמת השחרור" (אבינועם, 1967). אדרבא, אלון הציע במהלך המלחמה שצה"ל יתקדם עד לסווידא שבהר הדרוזים, כך שהעם הנרדף הזה יוכל להקים לעצמו מדינה עצמאית שתחצוץ בין סוריה לישראל.¹⁶

אחרי המלחמה ניגשה ממשלת ישראל לבחון אפשרויות לגבי העתיד והחליטה כידוע את מה שלימים זכה לכינוי "ההחלטה הסודית", שבליבה עקרון הנסיגה המלאה בחזית הדרום והצפון תמורת שלום חוזי מלא. לגבי החזית המרכזית - הגדה המערבית - הוחלט שלא להחליט שכן מדובר היה בממשלת אחדות ונסיגה בחזית זו חייבה הליכה לבחירות (קורן ושפירא, 1997: 274, 279). בכל אופן הוסכם כי "כל עוד לא נחתם חוזה השלום [...] גבול ישראל עם ירדן הוא נהר הירדן" (שיפריס, 2010: 224, 562), הסכמה שעלתה בקנה אחד עם ההסכמה הרחבה יותר שלפיה "עד לכריתת חוזה השלום [...] מחזיקה ישראל בשטחים שהיא נמצאת בהם כעת".¹⁷ המרכיב ה"סורי" של ההחלטה הזו בוטל ב-31 בדצמבר 1967. כפי שתיאר זאת אריה שלו, דובר צה"ל דאז ולאחר שחרורו חוקר בכיר בנושא, "בישיבת הממשלה ב-31 בדצמבר 1967 אמר השר גלילי כי 'כל חברי הממשלה הגיעו לכלל הכרעה, שלא נוכל להחזיר את רמת הגולן לשלטון סוריה וכי הגבול הבינלאומי לא יכול להיות גבול השלום', והוסיף: 'אני רוצה שנפטור עצמנו מהחלטת 19 ביוני לגבי מצרים וסוריה'. ראש הממשלה [לוי אשכול] אמר: 'בסוריה - שינינו העמדה'" (שלו, 1993: 60; והשוו

¹⁵ הציטוט של פרס מופיע אצל רז 2015: 480. והשוו כהן, 2007; אורן, 2011; כהן-אלמגור, 2013: 188.

¹⁶ ריאיון, פגישה 2.

¹⁷ ישיבת ממשלת ישראל, 19 ביוני 1967, ארכיון המדינה.

דיין, 1976: 680). החלטה זהה לגבי החזית הדרומית התקבלה כעשרה חודשים לאחר מכן.

להחלטה קדמו סדרת התייעצויות בוועדת השרים שהכינה את הדיון ושורה של ישיבות מרתוניות שנמשכו שעות רבות. בישיבה שהתקיימה ב-19 ביוני 1967 אמר אלון כי "גם מדיניות-חוץ חייבת להיות דינאמית, לא רק אסטרטגיה צבאית. אם לא נקבע עובדות חוקיות והתיישבותיות, אינני יודע אם לא נחזור למה שהיה כאן לפני המלחמה". בהתאם הוא הציע "לחבר למדינת ישראל, נוסף לירושלים רבתי, את כל הר חברון לרבות הערבים שבה, במעמד דומה לערביי הארץ", שכן "הדבר הזה נחוץ לנו גם כדי להרחיב טריטוריה, גם כדי להבטיח יותר את עתידה של ירושלים" וגם "את השליטה על חוף ים המלח, עד צפון ים המלח". בנוסף הוא הציע להכליל "את בקעת הירדן מבקעת בית שאן ועד ים המלח", כך "שתיוצר רציפות טריטוריאלית בין צפון הארץ ודרומה לא רק לאורך החוף אלא גם בבקעת הירדן, ברוחב סביר שהיה בו מספיק כדי להוות חגורה ביטחונית". את האחיזה בשטח הציע לעשות כמובן באמצעות "עובדות התיישבותיות כי עוד לא החזקנו בשטח אם לא יישבנו אותו".¹⁸

דבריהם של אלון ושל עמיתיו לממשלה משקפים את שני הממדים שליוו את הישיבות הללו ואת ההחלטה שהתקבלה: הממד הפוליטי-טקטי-דיפלומטי הדחוף והממד האסטרטגי-מדיני השקול והמורכב יותר. עיון בפרוטוקולים הוביל חוקרים שונים למסקנות מנוגדות. כך למשל יואב גלבר הציג באופן משכנע את האפשרות כי הדיון כולו ובעיקר ההחלטות שהתקבלו בעקבותיו נבעו משעון הזמן המדיני - החשש מלחץ אמריקני לנסיגה חד-צדדית כפי שהתרחשה ב-1957 - ולא ביטאו בהכרח עמדה מהותית (גלבר, 2014: 54).¹⁹ יוסי גולדשטיין לעומת זאת טען דברים הפוכים: על "ההחלטה הסודית" הוא קבע נחרצות כי מדובר "למעשה בהחלטות [ש]לא שונו באופן פורמלי מאז ועד היום" (גולדשטיין, 2011: 303; ההדגשה שלי, א.מ.). לקביעתו של גולדשטיין אין סימוך עובדתי והיא ככל הנראה משקפת עמדה אידיאולוגית. כך או אחרת, ב-31 באוקטובר 1968, יום חמישי בערב, כינס ראש הממשלה לוי אשכול את שריו בביתו, ובסופה של הישיבה התקבלה החלטה בזו הלשון: "ממשלת ישראל שקלה מחדש ותוסיף לשקול את מכלול הבעיות הקשורות בגבול הקבע

¹⁸ יגאל אלון בישיבת ממשלת ישראל, 19 ביוני 1967.

¹⁹ והשוו Raz, 2013. לדעת אבי רז "ההחלטה הסודית" נועדה אך ורק לצורך "תמרון מדיני", שתפקידו היה "ליזכות בתמיכתה המלאה של ארצות הברית" נגד ניסיונה של ברית המועצות לדרוש "במועצת הביטחון נסיגה ישראלית ללא תנאי מכל השטחים".

שייקבע בחוזה השלום בין מצרים וישראל. גבול בטוח בין ישראל ומצרים מחייב שינויים בגבול הבינלאומי לשעבר, לרבות - כמובן מאליו - השארת רצועה בתחומי ישראל, המשך השליטה הישראלית בשארם-א-שייך תוך רציפות טריטוריאלית עם מדינת ישראל והסדרי בטחון חיוניים אחרים. **סיכומים אלה של הממשלה באים במקום ההודעה מה-19.6.67**" (ההדגשות שלי, א.מ.).²⁰

ובכן, דבר אחד ברור: החלטת ה-31 באוקטובר 1968 היא החלטה "פורמלית" למהדרין, באשר היא מופיעה בהמשך של סטנוגרמה רשמית של ישיבת ממשלה ותחת המילה "מחליטים". כראיה לנכונותו לסגת לגבול הבינלאומי הביא גולדשטיין ריאיון שנתן אשכול לשבועון "ניוזוויק" כשבועיים לפני מותו, בבחינת "צוואה" שהותיר אחריו: "ישראל תהיה מוכנה לויתורים דרמטיים, אם תהיה נכונות ערבית לשלום. אך אם לא תהיה, ישראל תרשה לעצמה לעשות בשטחים שכבשה כפי שתמצא לנכון" (גולדשטיין, 2011: 306). דומה שאין צורך בהפלגה פרשנית מרחיקת לכת על מנת לראות לא רק את ההתניה החשובה - נסיגה תמורת שלום מלא ואם לא המשך נוכחות ישראלית בשטחים - אלא בעיקר את עניין מהותה של הנסיגה: בלשון אשכול מדובר היה ב"ויתורים דרמטיים", מושג מעורפל ש"נסיגה מלאה" היא פרשנות אחת שלו, לא הכרחית ולא יחידה, ולכן לא ברור מדוע פסק גולדשטיין כי "אשכול חשב עד סוף ימיו כי 'ההחלטה הסודית' משמעותה שלום מלא תמורת החזרת כל השטחים שנכבשו במלחמת ששת הימים" (שם, 312). סמוך למותו אמר אלון על "ההחלטה הסודית" שהיא הייתה לא פחות מאשר "אווילית".²¹ כבר ב-13 ביולי 1967 הוא הציע "להחיל את החוק הישראלי, אפילו ריבונות" בגולן,²² הצעה שנדחתה לאור התנגדות שר החוץ אבא אבן.²³

בעוד הצעותיו המדיניות הגורפות של אלון נדחו על ידי הממשלה, אימצה זו את תוכניתו הידועה שנשאה את שמו כבסיס הלא רשמי של מדיניות ההתיישבות של ישראל עד 1977. נזכיר כי "תוכנית אלון" הייתה מבוססת על "שני פרמטרים", כפי שאלון הגדיר זאת. הפרמטר האחד היה ביטחוני והשני

---

²⁰ ארכיון המדינה, החלטת ממשלת ישראל, 31 באוקטובר 1968.

²¹ ריאיון, פגישה 2.

²² שם, והשוו ריאיון, פגישה 8; פגישה 4.

²³ המכתבים הופיעו במלאות עשר שנים לכיבוש הגולן בידיעה שכתרתה "הסטטוס החוקי של רמת הגולן", דבר, 9.6.1977, עמ' 5.

דמוגרפי, ומדיניות ההתיישבות הייתה חייבת לכלול את שניהם, לאמור: ישראל תתיישב במקומות שבהם יש נחיצות ביטחונית ודלילות פלסטינית ולהפך - היא לא תקדם התיישבות במקומות חיוניים מבחינה ביטחונית אך צפופי התיישבות פלסטינית או באזורים ריקים מאדם שאינם נחוצים ביטחונית. בקעה? כן. מערב מדבר יהודה בואכה מעלה אדומים וקריית ארבע? כן. פתחת סיני וחוף הים האדום? כן. רפידיים ושכם? לא.

לנוכח התקבלותה של "תוכנית אלון" כמתווה האופרטיבי להתיישבות היהודית הציע דיין הצעה נגדית: להקים ארבע ערים יהודיות של 20 אלף תושבים כל אחת על גב ההר, בצמוד לערים הפלסטיניות חברון, רמאללה, שכם וגנין (שיפריס, 2010: 287-288). כפי שסיכם זאת ראובן פדחצור, תוכנית דיין "לא ניסתה להתמודד עם הבעיה הדמוגרפית ולא הציעה לה פתרון, אלא ניסתה לעקוף אותה" (פדחצור, 1996: 147). דיין הציג את תפיסותיו בציבור באינספור נאומים, ראיונות ומאמרים. שנתיים לאחר המלחמה כונסו ופורסמו רבים מהם ומדיניותו של דיין עלתה מהדברים באופן בהיר (דיין, 1969). דיין התנגד לקיבועה של "חומת ברלין", כהגדרתו, בליבה של ארץ ישראל, דבר שיפגע ביחסי יהודים וערבים שאותם דימה "לגלים [ש]פולשים ליבשה והיבשה [ה]נכנסת לגלים" (שם, 167). דיין דגל ב"מגע ישיר" בין יהודים לפלסטינים (שם, 137), אשר יתחזק ככל שיתגבר "השילוב הכלכלי" (שם, 150, 158-159 ועוד). בה בעת הוא התנגד לכך שישראל תהיה "הקומיסר" של הציבור הפלסטיני, שכן לדעתו על ציבור זה היה להתפתח מבחינה פוליטית כאוות נפשו (שם, 128). באוקטובר 1968 טען דיין ש"הנחת המוצא שלנו חייבת להיות כי אין סיכוי ריאלי להסכם שלום עם מלך ירדן בעתיד הנראה לעין. עלינו להיערך לנוכחות קבע ישראלית בשטחים" (שם, 146-147). היו לדיין דימויים נוספים: "דיין", כתב גזית, אמר למשוררת הפלסטינית הרדיקלית פדואה טוקאן (שבאחד משיריה כתבה על רצונה לאכול כבד של חייל יהודי) כי "המצב בינינו כיום דומה ליחסים המורכבים בין גבר בדווי החוטף נערה בניגוד לרצונה. אולם משנולדו להם ילדים, יכירו ילדים אלה בגבר כבאביהם ובאישה כבאימם. מעשה החטיפה הראשוני יהא חסר משמעות עבורם. אתם, הפלסטינים, כעם, אינכם רוצים בנו היום, אולם אנו נשנה את גישתכם על ידי כפיית נוכחותנו עליכם" (שם, 218).

ג. "השר הסביר" או "לא עוד מיתוסים קולקטיביים"

מטרת פרק זה היא להדגים את הבדלי האסכולות בין שני האישים בהקשרה של מלחמת יום הכיפורים. במקום גישת "החטא ועונשו" - החטא הוא

"הקונספציה" ואילו העונש הוא תוצאות "המחדל" - יוצג הנושא על יסוד אותו שיקול הדעת שליווה את העיון בדרכם של שני אישים אלו בפרקים הקודמים.

כידוע, דוקטרינת הביטחון הישראלית מבוססת על כוחות המילואים, ומעיקרון זה נגזרת שאלה קבועה: מתי יש לגייס את המילואים, כמה כוחות יש לגייס ולכמה זמן. זכר "ההמתנה" במאי 1967 ומחירה החברתי והכלכלי הפך את מערך המודיעין לגורם קריטי. דפוס מחשבה זה הביא לפיתוח "אמצעי האיסוף המיוחדים" אשר תפקידם היה לשמש גורם מכריע בשאלת הגיוס. כזה בדיוק היה המצב בימים שקדמו ליום הכיפורים תשל"ד. מסעו הלילי הידוע של חוסיין למרכז הארץ, שם פגש את גולדה, הצטרף לשורה ארוכה של סימנים שהעידו שייתכן שצבאות מצרים וסוריה מתכוונים לצאת בהתקפה רבתי מתואמת. במאי 1973 עמדה ישראל במצב דומה, וגיוס מסיבי של כוחות המילואים מנע מלחמה. בשלהי ספטמבר ובראשית אוקטובר 1973 שוב עלתה הכוונות. היטיב לסכם את חשיבות נושא גיוס המילואים הרמטכ"ל דדו: "אילו הודיע לי ראש אמ"ן ביום רביעי בארבע בבוקר, ולא בשבת בארבע, על מלחמה בשש בערב, והיינו מתארגנים בהתאם לתכנון האופרטיבי [...] היינו מנצחים במלחמה כפי שחשבנו" (ברטוב, 1978: 324). בפועל "האמצעים המיוחדים" לא הופעלו, וראש אמ"ן אלי זעירא, מאגשיו המקורבים ביותר של משה דיין מאז שנות ה-50, הונה למעשה את מפקדו הישיר (הרמטכ"ל) ואת הדרג המדיני שהיה סמוך ובטוח כי "האמצעים המיוחדים" מופעלים. זהו שורש "המחדל", ואי-הפעלת "האמצעים המיוחדים" חשובה לאין ערוך יותר מכל נושא אחר שפגע בביצועי צה"ל (כמו ימ"חים ריקים וציוד לא תקין).

על עצם העובדה כי "האמצעים המיוחדים" לא הופעלו בימים שקדמו למלחמה אין ויכוח. לעומת זאת, על משמעות העניין הוויכוח פתוח לחלוטין. אפשר לסמן שני סוגי פרשנות: פסיכולוגית ופוליטית. על פי ההסבר הפסיכולוגי הייתה זו "הקונספציה" שעיוורה עיני חכמים, והתוצאה הייתה "המחדל". החוקר הבולט המציג באופן מעמיק גישה זו הוא אורי בר-יוסף (בר-יוסף, 2001: 432-430). על פי הפרשנות הפוליטית לא מדובר היה ב"מחדל" כי אם במעשה, שהרי לא פעם גם מחדל הוא מעשה. במונחיו של הוגה הדעות קרל פון-קלאוזביץ אפשר לומר כי "המחדל איננו אלא המשך המדיניות באמצעים אחרים". בהנחה שלפחות מאז תחילת שנות ה-60 ניהלו ביניהם מאבק שתי אסכולות מדיניות - "הקיפאון" מול "המומנטום" - אין סיבה לנתח את המלחמה הזו כמו גם את מה שקדם לה ומה שבא אחריה מחוץ למסגרת מאבקים אלו. כפי שאנסה להראות להלן, את מה שלא הצליח לעשות צה"ל באמצעים קונבנציונליים (שהרי רוב כוחו של צה"ל, חיילי המילואים, לא היה

בחזיתות אלא בדרך אליהן) - כלומר להרתיע את האויב ולעצור אותו, אמר דיין לעשות באמצעות "איתות גרעיני". זה בדיוק מה שהוא הציע בשיאה של התבוסה (הזמנית) של צה"ל הקונבנציונלי, תבוסה (זמנית) שהתאפשרה מאי-גיוס המילואים במועד הרצוי, צעד שנבע מאי-הפעלת "האמצעים המיוחדים".

אי-אפשר להפריז בחשיבותו של הוויכוח הזה. לא מדובר "רק" בעשיית צדק עם הזיכרון ההיסטורי אלא בשינוי פרדיגמה שהשלכותיו להווה ולעתיד הפוליטי של ישראל מרחיקות לכת. זו כנראה הסיבה להתקבלותה הבלתי מעורערת של הפרשנות הפסיכולוגית. עם כל הרצון לקבל הסבר מנחם ומרגיע זה, הוא אינו משכנע בלשון המעטה. את הספק באשר לפרשנות הפסיכולוגית יצר זעירא עצמו בריאיון שנתן לפני שנים ספורות לאיש המודיעין והחוקר אבירם ברקאי, שבו אמר כי הדיבורים על "האמצעים המיוחדים" נועדו כולם אך ורק לצרכים "פוליטיים". בדבריו על "צרכים פוליטיים" התכוון זעירא למובן הרווח של המילה בשיח הציבורי, שלפיו "פוליטי" פירושו "לא ענייני" ו"אינטרסנטי". לדעתו של זעירא, כפי שעולה מעדותו לברקאי, מדובר היה ב"חבורת פוליטיקאים" והוא "לא מאמין מילה למה שהם אמרו". לטענתו, רק אחרי המלחמה עם הקמת ועדת אגרנט "מישהו אמר להם, חבר'ה, זאת נקודה לטובתכם". במילים אחרות, זעירא לא רק מייחס ל"פוליטיקאים" הבנה דלה בלשון המעטה של נושא המודיעין, אלא שימוש ציני באחד ממרכיביו הטכניים. "יגאל אלון ידע 'אמצעים' או לא 'אמצעים'?" הפגיע זעירא, והמשיך: "אחרי המלחמה מכרו להם את כל הקשקושים האלה. הם לא ידעו ולא התעניינו ולא היו בסוד הדברים. כלום. זה הכול סיפורים של אחרי המלחמה, חלק ממערך הכיסוי שלהם" (ברקאי, ללא שנה: 103).²⁴

אציין כי אולי במסגרת מאמציו לחמוק מהאפשרות שההסבר הפסיכולוגי לקוי, בלשון המעטה, כתב בר-יוסף כי זעירא "לא אמר אמת" (בר-יוסף, 2001: 415). "לא אמר אמת" או רק "שיקר" - כך או כך מדובר בבעיה לוגית, שכן אם "הפוליטיקאים" רפי השכל - חלקם, כמו דיין ואלון, בעלי ניסיון צבאי עשיר לאין ערוך מזעירא - עסקו בדברים לא להם וממילא ל"אמצעים המיוחדים" אין שום תפקיד, מדוע לשקר לגביהם? ברקאי עמד על הפרכה המביכה וטען בפני זעירא כי "גם דדו, שהיה איש צבא ולא פוליטיקאי, נתן תחושה ש'האמצעים' היו עבורו פוליסת ביטוח. הם היו אחת 'האינדיקציות הנוספות' שעלולות היו

---

²⁴ ראוי לקרוא את עדותו של זעירא במלואה. נכון לינואר 2018 ספרו של ברקאי מופיע בכתובת: http://www.terrorism-info.org.il/Data/articles/Art_20723/H_180_14.pdf זעירא ביטל את ערכם וחשיבותם של "האמצעים המיוחדים" גם בספרו, וראו זעירא, 2004: 145.

לגרום לו לקבל החלטה על גיוס מילואים. גם דדו משקר?" על כך ענה זעירא:
"אחרי המלחמה כולם אמרו את מה שאמרו. לפני המלחמה אף אחד לא אמר
את זה. איש לא אמר את זה" (ברקאי, ללא שנה: 104).

דברי זעירא מנוגדים בתכלית לעדותו של לא-פוליטיקאי נוסף, יוסי
לנגוצקי, מי שהיה ב-1973 קצין איסוף במודיעין. לנגוצקי גם הוא כינה את
"האמצעים המיוחדים" "פוליסת הביטוח הלאומי של ישראל". במשך שנים הוא
הבליג ושמר לעצמו את העובדה ש"הפוליסה" הזאת - שהוא היה הממונה על
הפעלתה - לא הופעלה, כי הוא לא קיבל פקודה לעשות כן. לנגוצקי החליט
להפר את שתיקתו לנוכח העובדה ש"במשך שנים" אלי זעירא "מנסה לשכתב
את ההיסטוריה בנוגע לאחריותו האישית לאחד המחדלים החמורים ערב
המלחמה - אי-הפעלתם של 'אמצעי האיסוף המיוחדים' של אמ"ן, שנועדו
להתריע ברמה האסטרטגית על סכנת מלחמה". כפי שלנגוצקי הסביר, דיין ודדו
העידו כי "אחד הגורמים החשובים שהביאו אותם להקל בערך הידיעות על
אודות המתקפה המתקרבת, היה ביטחונם בפעולת 'האמצעים המיוחדים'".
לנגוצקי הוסיף פריט מידע חשוב שגם הוא מעמיד בספק את הפרשנות
"הפסיכולוגית": "בהוראת זעירא", אמר לנגוצקי, 'האמצעים' כלל לא הופעלו"
(לנגוצקי, 2005; ההדגשה שלי, א.מ.).

כוונת המכוון של אלי זעירא לא נבעה מרשעות - בכל אופן לא במובן
השכיח של המושג הזה - אלא מתפיסה מדינית. בריאיון הנזכר לברקאי הוא
אמר במפורש כי היה אסור לצה"ל "לשבת על התעלה", כי "זה לא נכון צבאית",
ובמקום זאת היה עליו "לשבת באזור אום חשיבה", כלומר כמה קילומטרים
ממזרח לתעלה. לא היה מדובר "רק" בהיגיון צבאי - הנחת היסוד הנכונה
מבחינה טכנית של זעירא הייתה שלצבא מצרים לא תהיה כל בעיה לחצות את
התעלה - אלא בהיגיון מדיני: נסיגה חד-צדדית של צה"ל הייתה מאפשרת
למצרים "לשקם את התעלה ואז הם לא היו הולכים כל כך מהר למלחמה"
(ברקאי, ללא שנה: 139). זאת ועוד: בתפקידו האחרון שמילא לפני ששר
הביטחון דיין מינה אותו לתפקיד ראש אמ"ן כיהן זעירא כנספח הצבאי
בשגרירות ישראל בארצות הברית. השגריר באותם הימים היה יצחק רבין,
שדברים שכתב בספרו "פנקס שירות" מאירים באור נוסף את אסכולת הקיפאון
המדיני של דיין וזעירא. רבין ציין כי הסכם הפסקת האש שסיים את מלחמת
ההתשה ב-1970 כלל מחויבות של מצרים שלא לשנות את מערכי ההגנה של
צבאה בטווח של 50 ק"מ ממערב לתעלה. כדי לוודא שכך יהיה הוסכם
שמטוסים אמריקניים יצלמו את המצב רגע לפני כניסת הפסקת האש לתוקפה,
כך שבמקרה של טענות מצד ישראל יהיה אפשר לבדוק את נכונותן. אלא

שהצילומים הללו לא יצאו אל הפועל, מכיוון ש"נספח צה"ל בארצות הברית, אלי זעירא, קיבל מברק מגורם בכיר מאוד במערכת הביטחון של ישראל", ובו "הוא נצטווה להודיע לאמריקנים, כי ישראל מתנגדת לצילום מצב הפתיחה במועד הקבוע להפסקת האש" (רבין, 1979: 300). כידוע, צה"ל היה מודאג מאוד ממערך הטילים נגד מטוסים "סאם2" ו"סאם3", ששימש את צבא מצרים ביעילות ב-1970 ושהסב לחיל האוויר הישראלי אבדות כבדות באוקטובר 1973. הקפדה על מקומן של הסוללות הייתה מותירה את מרחבי סיני בשליטה של חיל האוויר הישראלי, אלא שבהוראתו של "גורם בכיר מאוד" (מן הסתם, שר הביטחון) דאג נספח צה"ל בווינגטון לבטל למעשה את יכולת התמרון של הזרוע הצבאית החשובה ביותר של ישראל שהוכיחה את עצמה בשלוש שעות ביוני 1967, ואילו ביום הכיפורים תשל"ד היא הייתה עסוקה ב"30 שעות באוקטובר" קשות מאוד שלא הוסיפו מאומה לא לחיל האוויר ולא לצה"ל (גורדון, 2008).

דברים שחשבו ואמרו דיין וזעירא לפני המלחמה, אך שלא מומשו כי ההנהגה המדינית עמדה על עקרון חילופי שלום בשטחים, הם ניסו לממש במהלך המלחמה. כאמור לעיל, וכפי שסיכם זאת אריה בראון, שלישו הצבאי של דיין, ביום הרביעי למלחמה, אחרי שהצעתו לחשוף את הנשק הגרעיני נדחתה על הסף, הציע דיין "להכין את הקו השני במצרים" (בראון, 1992: 131). אלון לעומת זאת חשב שגם לנוכח הנסיבות הקשות יש לעשות מאמץ להשיג ניצחון צבאי-טריטוריאלי שיוכל כמו במקרה של יוני 1967 לשמש כקלף מיקוח לצורך שבירת הקיפאון המדיני. זו כידוע הייתה תוצאת המלחמה: צה"ל ישב ב"אפריקה", כלומר רכש לו עוד שטחים כקלף מיקוח. בהמשך סללו השיחות בקילומטר ה-101 את הדרך להסכם הפרדת הכוחות שנחתם בין ישראל למצרים בינואר 1974, בתיווכם של האמריקנים. הסכם הפרדת הכוחות היה הבסיס להסכם הביניים, שנחתם גם הוא בתיווך האמריקנים בין ישראל למצרים ב-1 בספטמבר 1975. יש לציין שאותה אישיות אמריקנית - הנרי קיסינג'ר - הייתה מעורבת בשלושת השלבים של ההיסטוריה הזו: המלחמה עצמה, הסכם הפרדת הכוחות והסכם הביניים. עוד יש לציין כי הסכם הביניים נחתם למרות חתירתו הבלתי נלאית של שר הביטחון שמעון פרס נגד הממשלה שבה ישב, תוך שהוא דואג להדליף את הפרוטוקולים של שיחות קיסינג'ר, דבר שלא תרם מאומה בלשון המעטה ליחסי ישראל-ארה"ב, אך שהגיונו המדיני ברור: למנוע הפשרת היחסים בין ישראל לבין הגדולה באויבותיה (מנור, 2016: 341-313). בשל הדרמות של 1977 - המהפך וביקור סאדאת - לא מספיק מוכר הקשר הישיר שבין הסכם הביניים של 1975 להסכם השלום בין ישראל למצרים:

בהסכם הביניים נקבע במפורש שתוך שנתיים יצעדו שתי המדינות אל השלב הבא - שלום מלא. צחוק הגורל הוא שהמהפך של 1977 אפשר לדין לחזור לשולחן הממשלה ולהבטיח ממעמדו הבכיר כי השלום הישראלי-מצרי יהיה שלום קר, שכן בליבו עמד הצעד הכואב של העקירה המוחלטת של היישובים הישראליים בפתחת שלום, בניגוד לעמדתו הראשונית של סאדאת, כפי שהעיד עליה שר הביטחון עזר ויצמן, שלפיה נשיא מצרים היה מוכן לשקול חילופי שטחים (ויצמן, 1981: 123-122; והשוו דותן, 1985).

לאחר המלחמה ניגש אלון לסכם לעצמו את משמעות האירועים האחרונים. "לא עוד מיתוסים קולקטיביים ואישיים", הוא כתב והבהיר: "הכול ניתן להסברה באור רצינולי". הגיע הזמן לצאת נגד "הרדיפה הפרועה אחר ההישג החומרני האנוכי" שהיא לדעתו הבסיס למדיניות "השאננה של סטוס-קוו מתמשך" (דרור, 1990: 295-302). אחרי הבחירות שהתקיימו ב-31 בדצמבר חזר אלון על אותו המסר. "לא כולנו אחראים במידה שווה למה שאירע בחודשים האחרונים", הוא צוטט ב"מעריב" בינואר 1974, "יש מי שאחראי יותר, על פי תפקידו, ומי שאחראי פחות" (חריף, 1974). מדברים שאמרה גולדה לאריה שלו, ראש לשכת הרמטכ"ל דדו, אפשר להסיק שהיא ראתה את הדברים באור דומה למדי. לאור השבחים שגולדה הרעיפה על דדו, שאל אותה שלו: "אז למה לא אמרת את זה לוועדת אגרנט?". תשובתה הייתה: "יונגרמן, מה רצית? פרשה חדשה?" (ברזילי, 2003). רצונה של גולדה להימנע מ"פרשה" חדשה היה עוד ניצחון של דין. כפי שסיכם זאת אלון: גולדה "מילאה תפקיד אולי המכריע ביותר פרט לדדו בניצחון [...] [היא] לא מיצתה את הדין עם דין, ודין ניצל את האצילות שלה."²⁵ הזהירות - או "האצילות" - הפוליטית שלה באה לידי ביטוי חמור במיוחד בכל הנוגע לוועדת אגרנט.

כחמש שנים לאחר שסיימה את עבודתה אמר אלון על ועדת אגרנט כי היא "שחררה את הדרג המדיני מאחריותו, בניגוד לכתב הסמכות"²⁶. באותו עניין כתבה גולדה כי "הדין וחשבון לא נכנס לשאלת האחריות הפרלמנטרית או המיניסטרילית" (מאיר, 1975: 331). גם רבין לא התלהב, בלשון המעטה, מדרכה של הוועדה, ועוד פחות מכך - מהרכבה. ב-1979 ראה אור ספרו **פנקס שירות**, שבו מתח רבין ביקורת על "ניתוק האחריות של הדרג הצבאי מהדרג המדיני". הספר עורר סערה גדולה, וכשנדרש רבין להגיב על דבריו הוא הצהיר

---

²⁵ ריאיון, פגישה 23.

²⁶ ריאיון, פגישה 10.

בראיונות לתקשורת כי הוא "עומד מאחורי כל מילה שכתב". כאשר נשאל ספציפית לגבי הדברים שכתב על אודות ועדת אגרנט, אמר רבין כי אמנם הוא לא ראה כל בעיה עם מינוים של אגרנט, לנדוי ונבנצאל, אך בנוגע ללסקוב ולידין הוא סבר שהם "היו יותר מדי מזוהים ופחות מדי מוגדרים, לפי עולם המושגים המשפטי והציבורי שלי, כאובייקטיביים [...] צדק צריך לא רק להיעשות, צדק צריך גם להיראות, ובמקרה זה לא נראה" (כנרת, 1979). כוונת דברי רבין מתבהרת לנוכח שתי עובדות שכוחות יחסית: האחת - ידין היה מהאישים המרכזיים שלחצו על אשכול להעדיף את דיין כשר ביטחון ערב מלחמת ששת הימים; השנייה - מינויו של לסקוב כחבר בוועדה היה תנאי שדיין הציב בפני גולדה להסכמתו לתמוך בהחלטתה להקים ועדת חקירה (ברזילי, 2003).

על עצם הבעייתיות של הוועדה אפשר ללמוד גם מפנינה להב, שבמסגרת הביוגרפיה שכתבה על שמעון אגרנט נדרשה לוועדה הנדונה. עקרון היסוד של הוועדה היה ההחלטה שלה לדון בהתנהלותו של משה דיין במונחי "השר הסביר". מבחינת ועדת החקירה, הדרך לבחון את "סוגיית האחריות הקולקטיבית" עברה דרך השאלה: "מה צריך להיות קנה המידה המתאים להערכת האחריות האישית?", כלומר האם על הוועדה "להתחשב בעובדה שדיין עצמו היה איש צבא מנוסה, גיבור דגול ונערץ עוד מימי מלחמת העצמאות? או שמא שומה עליה להתעלם מכישוריו המקצועיים ולהפעיל את קנה המידה של 'שר ביטחון סביר'? הוועדה דבקה במבחן של 'שר ביטחון סביר' ובחנה לאורו את התנהגותו של דיין בחודשים הקריטיים שלפני פרוץ המלחמה" (להב, 1999: 319). אלון לעומת זאת אמר: "אי-אפשר לנהוג עם אותו אדם בשתי אמות מידה. בשביל להיות שר הביטחון למלחמת ששת הימים, מביאים את דיין להציל את המצב [...] אבל מרגע שיש כישלון אז פתאום אני צריך לשאת באחריות כמו דיין. לא!"²⁷

יש לחזור ולהזכיר כי כל מעמדו של דיין, בעולם ובארץ, בממשלה ובמפלגה, נשען על היוקרה המקצועית שלו. היוקרה הזאת היא שעמדה לו כאשר "הציבור" - כלומר אותו תמהיל של "נשות וינדזור העליזות", עיתונאים שנונים ופוליטיקאים מוכשרים ביצירת פניקה ובליבויה - דרש למנותו לשר ביטחון במאי 1967 בניגוד להכרעה הדמוקרטית בבחירות של 1965. מעמדו הציבורי אפשר לדיין להצטרף למפלגת העבודה ב-1968 מבלי שיסתיר את

---

²⁷ ריאיון, פגישה 10.

כוונתו להדיח את אשכול ואת ספיר. אותו מעמד ציבורי הביא לשיתוק המדיני בכל המהלכים של ממשלת גולדה מול ירדן. אותו מעמד ציבורי חייב את גלילי לנסח את המסמך הנושא את שמו כחודש לפני הבחירות שלא היו לכנסת ב-1973, על מנת למנוע מדיין את פירוקו של "המערך". בדיוק אותו מעמד מיוחד עמד לנגד עיניה של גולדה אחרי המלחמה: הנחיצות למנוע "מסיעת רפ"י שבראשה עמד [דיין] לצאת מן 'המערך'" (מאיר, 1975: 331). היוקרה הזאת היא שעמדה ברקע הצהרתו של דיין בדצמבר 1973 שאם יעזוב את "המערך", אין בכוונתו "לחזור לנהל לגדל פרחים" (מייזלס, 1973). כאשר נחת על שולחנה של ועדת אגרנט לפתע התאדה המעמד הציבורי הזה, ודיין הפך ל"שר סביר".

לא בכדי כתבה להב כי "תוצאות המלחמה היו שלב נוסף ביריבות הוותיקה בין משה דיין ליגאל אלון", יריבות שנבעה מכך שהשניים "לטשו עין לכיסא ראש הממשלה" (להב 1999, 318), התנהגות "סבירה" של פוליטיקאים קטנים. הפוליטיקה הקטנה הזו באה לידי ביטוי גם בכך שאגרנט "הפך למטרה לביקורת סוערת ומתלהמת שהושמעה בתוקפנות חסרת תקדים" מצדם של "חוגי העלית ועל ידי כל נהג מונית ובעל בסטה בשוק" (שם, 309). לצד הרמיזות האליטיסטיות הללו, שמהן יש ללמוד שנהגי מוניות ובעלי בסטות - רבים מהם חיילים בשירות מילואים וככל הנראה לא מעטים מהם לא שבו מהחזיתות לא לבסטה ולא למונית - אינם יודעים את מקומם היאות, בדבריה של להב יש בעיה מהותית עם עקרון "השר הסביר". העובדה שהביקורת "המתלהמת וחסרת התקדים" נמתחה על מסקנות הוועדה, הן מצד "חוגי עלית" והן מצדם של פחותי ערך כמו "נהגי מוניות ובעלי בסטות", הייתה אמורה להביא גם את להב למסקנה שלאורך הסולם המעמדי כולו רווחה תחושה שהצדק הבסיסי, הצדק של השכל הישר, הצדק של המוסר האנושי הבסיסי, נרמס. זה בדיוק מה שאמרו אלון, גולדה ורבין. המרוויח הגדול היה דיין כמובן.

המאמץ לרבע את מעגל שאלת האחריות נשען על מושג המושגים הקשור במלחמה הארורה ההיא: "הקונספציה". מושג זה הפך למעין "כיפת ברזל" תודעתית, שמטרתה לחסום כל ניסיון לדון בדברים בשפת ליבם המדינית, הפוליטית והצבאית. "הקונספציה" היא שריחפה בחלל האוויר והביאה נהגי מוניות, בעלי בסטות שהפכו ללוחמים וגם קצינים בכל הדרגים, ומעליהם את הדרג המדיני, ל"מחדל" הנוראי. את קלישאת "הקונספציה" סיכמה להב כך: אחרי מלחמת ששת הימים התפתחה כאן "השקפת עולם" שבבסיסה "זחיחות ויהירות" שלפיה הישראלים הם "חזקים, יעילים ועתירי תושייה", ואילו הערבים "חלשים, חסרי יעילות וישע", וכן הלאה (שם, 319-318). קיצורו של דבר, אף אחד לא באמת אשם. "הקונספציה" היא שהרעילה את

מוחם של טבחים, אפסנאים, פקחי חניה ופקחי תעופה, אלופי מודיעין, שרים בלי תיק ושר ביטחון אחד.

ד. פרלוד פוליטי ופרקי מורשת

באפריל 1974 יצרו נהגי המוניות ובעלי הבסטות - ולצידם גם יוצרי דעת קהל - לחץ גדול על ממשלת גולדה והיא התפטרה. גם "השר הסביר" חזר לספסלים האחוריים של הכנסת, וביוני 1974 הושבעה ממשלת רבין הראשונה. את מקומו של דיין במשרד הביטחון תפס שמעון פרס שהמשיך את דרכו (גזית, 1999: 80). כחבר כנסת מהשורה ביקר דיין ביוני 1974 בפריז, בווינגטון ובניו יורק, ודיבר בחיוב על הצורך בחימושה הגרעיני של ישראל (נמרוד, 1976). אלון לעומתו, בתוקף תפקידו כשר החוץ, נאם בינואר 1976 בשבח "האמנה לפירוז מנשק גרעיני"²⁸, וזמן קצר לאחר מכן הגיש לאו"ם "הצעה מטעם ישראל לפירוז גרעיני של האזור" (נמרוד, 1976). בספטמבר 1976, במהלך טקס הענקת פרס יצחק שדה לספרות צבאית, התנצל אלון על כי הוא "נזקק" לנושא הגרעיני, אך אין לו בררה שכן "משה דיין ושמעון פרס מצאו לנכון לחשוף אותו בפני זרקורי התקשורת". אלון שב על תפיסתו, שלפיה "מקובל על כולנו, ולפחות על רובנו המכריע, כי אסור לה לישראל לפגור בכושרה הפוטנציאלי אחרי מיטב ההישגים המדעיים והטכנולוגיים, לא כל שכן שאסור לנו לפגור במאומה אחר סוגי הנשק שבהם מצטיידות ועלולות להצטייד מדינות ערב", אבל למרות זאת אין לוותר על "הנוסחה הכפולה: 'לא נהיה ראשונים להכניס נשק גרעיני לאזור. אך לא נרשה לאחרים להיות יחידים בכך'. נוסחה זו כוחה יפה גם היום ומחר. סטייה ממנה [...] מזיקה ומיותרת, והיא פרי של פסימיות, אם לא של ייאוש, שאין להם יסוד."²⁹ בהזדמנות אחרת הוא אמר כנגד אלו אשר צידדו ב"מאזן אימה", כי "האימה תהיה מובטחת, 'המאזן' - כלל וכלל לא" (איזק, 1976). סמוך למותו שב אלון ואמר כי הוא היה "בעד יצירת יכולת ייצור גרעיני" אבל "על מנת שלא להיזקק לכך"³⁰. את רעיונותיהם של מצדדי ביטול "העמימות" הגדיר אלון כ"טירוף דעת אבסולוטי"; הוא חרג מעט מהאיפוק שאפיין אותו והוסיף: **"אני חושב את זה לשיקול דעת מדיני אסטרטגי אינפנטילי עד כדי פסילת**

²⁸ ריאיון, פגישה 12.

²⁹ הדברים הופיעו במלואם לאחר מותו בספרו (אלון, 1980: 144); בזמן אמת הם צוינו ביבושת בכתבה בעיתון (דבר, 1976).

³⁰ ריאיון, פגישה 19: 18-19.

האנשים האלה מלעמוד בראש פירמידת ההכרעות המדיניות והאסטרטגיות. [...] אינני אומר את זה בפומבי ואני מקווה שלעולם לא אצטרך לומר את זה בפומבי. בעיני מספיקה תפיסה כזאת כדי לפסול אדם!"³¹

על השאלה כיצד הצליחו בכל זאת שני "האנשים האלה" לעמוד בראש מערכת הביטחון יש לענות באמצעות מחקר אחר שיתמקד באופן שבו פועלת הדמוקרטיה ההמונית בכלל ובישראל בתוך כך. עד שתשובה מחקרית כזו תינתן - אם בכלל - אין אלא לשוב לאפיזודות ההיסטוריות המוכרות יותר והמוכרות פחות, ולנסות לשאוב מהן תובנות. דיון בדרכם המנוגדת של שני אישים אלו אשר באו בערך מאותו הכפר, ואשר לשניהם הייתה בערך אותה קומה ועד שלב ידוע אותה בלורית שיער, אינו שלם מבלי להידרש בכל הזדמנות ל"פרקי המורשת" המבטאים את השקפתם.

ב-30 באפריל 1956 נשא הרמטכ"ל משה דיין נאום הספד על קברו הפתוח של רועי רוטברג, המא"ז של נחל עוז שנרצח יום קודם לכן. "דור התנחלות אנו", אמר דיין, "ובלי כובע הפלדה ולוע התותח לא נוכל לטעת עץ ולבנות בית. לילדינו לא יהיו חיים אם לא נחפור מקלטים, ובלי גדר תיל ומקלע לא נוכל לסלול דרך ולקדוח מים. מיליוני היהודים, אשר הושמדו באין להם ארץ, צופים אלינו מאפר ההיסטוריה הישראלית ומצווים עלינו להתנחל ולקומם ארץ לעמנו. אך מעבר לתלם הגבול גואה ים של שנאה ומאוויי נקם, המצפה ליום בו תקהה השלווה את דריכותנו, ליום בו נאזין לשגרירי הצביעות המתנכלת, הקוראים לנו להניח את נשקנו. אלינו ורק אלינו זועקים דמי רועי וגופו השסוע. על שאָלְף נִדְרנו כי דמנו לא ייגר לשווא - ואתמול שוב נתפתינו, האזנו והאמנו. את חשבוננו עם עצמנו נעשה היום. אל נירתע מלראות את המשטמה המלווה וממלאת חיי מאות אלפי ערבים, היושבים ומצפים לָרגע בו תוכל ידם להשיג את דמנו. אל נסב את עינינו פן תחלש ידנו. זו גזרת דורנו; זו ברירת חיינו - להיות נכונים וחמושים חזקים ונוקשים, או כי תישמט מאגרופנו החרב - וייכרתו חיינו" (דבר, 1956).

עד היום מצוטט נאום נחל עוז כמופת לראייה נכוחה ואמיצה אל העתיד. מעטים הישראלים שלא יסכימו עם עצם הטענה שעל הישראלים "להיות נכונים וחמושים חזקים ונוקשים". אלון היה הראשון שהיה חותם על טענה זו. כמו דיין הוא מימש אותה מאז שהיה נער. אלא שמה שעבור דיין היה נקודת סיום, עבור אלון היה נקודת מוצא בלבד. בניגוד גמור לרוח נאום נחל עוז, אלון

³¹ שם, 25. ההדגשה של המחבר.

היה משוכנע שלא כל הערבים "שוטמים" את היהודים וכי לא כולם "יושבים ומצפים לרגע בו תוכל ידם להשיג את דמנו". "אם גם מאוד יראה הדבר היום כאוטופי ופרדוקסלי", כתב אלון ב-1959, "הרי אמת היא, שלמרות מצב הלוחמות הכפוי עלינו, על ישראל לראות בעמי ערב לא רק את האויב של היום, אלא בעיקר את בעל הברית של מחר. פירושו של דבר, כי על ישראל להתרומם ולהשקיף מבעד למסך החול המדברי הסמיך, שמנסים שליטי ערב להציב ולעבות בין עמיהם ובינינו, ולראות את הפתרון הסופי של הבעיה בדמות השלום ושיתוף הפעולה" (אלון, 1969: 361).

ב-1972 סבר דיין כי יש "להניח ל-20 שנה לעניין הפלשתיני" (שליים, 2009: 305). באותה שנה אמר אלון כי "ברגע שישראל תאמץ לעצמה מדיניות הגורסת, כי המציאות הארעית היא-היא מציאות הקבע, כי המצב המצוי הוא, למעשה, המצב הרצוי - בו ברגע יחול מהפך חריף בשורה של תחומים ומושגי יסוד בחיינו: בחזית החיצונית - ייתלה בצווארנו, ובצווארנו בלבד, קולר האשמה על העדר שלום באזור. גם יידיים, לא כל שכן אויבים, ימהרו להסתייג מאיתנו, אם לא גרוע מזה. מדינות ערב, לא זו בלבד שיחושו לנצל הרעה זו במעמדנו הבין-לאומי, אלא שקרוב לוודאי שתתגבר בהן הנטייה לפתרונות צבאיים. בשטחים עצמם יזרע הדבר ייאוש ותסיסה וספק אם נוכל להמשיך ולקיים בהם את ההישגים שהשגנו עד כה. ומה שחשוב לא פחות - בפנים המחנה תתערער האמונה במוסריות מדיניותנו ובצדקת דרכנו, בייחוד בקרב הדורות הצעירים".³²

---

³² דברי יגאל אלון במזכירות מפלגת העבודה, 9 בנובמבר 1972. ארכיון בית ברל.

רשימת מקורות

- אבינועם, ישעיהו, 1967. "מועצת הקיבוץ המאוחד החליטה להקים יישובים בשטחים ששחררו", **מעריב**, 25.6.1967.
- אהרונוסון, שלמה, 1999. **דוד בן-גוריון: מנהיג הרנסנס ששקע**, שדה בוקר: מכון בן גוריון.
- , 1994. **נשק גרעיני במזרח התיכון**, ירושלים: אקדמון.
- אורן, אמיר, 2011. "חוטי ברזל, ברגים וקצת אטום", **הארץ**, 16.9.2011.
- אורן, מייקל, 2004. **שישה ימים של מלחמה**, אור יהודה: זמורה ביתן.
- איזק, חיים, 1976. "אלון צופה תמורות שיוליכו להסדרים", **דבר**, 24.9.1976, עמ' 19.
- אלון, יגאל, 1980. **כלים שלובים**, תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- , 1968. **מסך של חול (מהדורה מורחבת)**, תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- , 1959. **מסך של חול: ישראל וערב בין מלחמה ושלום**, תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- בראון, אריה, 1992. **משה דיין במלחמת יום הכיפורים**, תל אביב: ידיעות אחרונות.
- בר-זוהר, מיכאל, 2006. **כעוף החול - שמעון פרס: הביוגרפיה**, תל אביב: ידיעות אחרונות.
- ברזילי, אמנון, 2003. "חלום הבלהות של גולדה מאיר", **הארץ**, 3.10.2003.
- ברטוב, חנוך, 1978. **דדו - 48 שנה ועוד 20 יום**, כרך א, תל אביב: מעריב.
- בר-יוסף, אורי, 2001. **הצופה שנרדם: הפתעת יום הכיפורים ומקורותיה**, לוד: זמורה ביתן.
- ברקאי, אבירם (ללא שנה). **משק כנפי הטעות: מסע עם האלוף זעירא אל מקורות הערכת המודיעין טרום מלחמת יום הכיפורים**, הוצאת המכון לחקר מודיעין ומדיניות במרכז למורשת המודיעין.
- גולדשטיין, יוסי, 2011. "שינויי עמדות בממשלות אשכול, רבין וגולדה לגבי עתיד שטחי יהודה, שומרון וחבל עזה: 1967-1977", **מחקרי יהודה ושומרון** כ: 301-313.
- , 2003. **אשכול - ביוגרפיה**, תל אביב: כתר.
- גורדון, שמואל, 2008. **30 שעות באוקטובר - החלטות גורליות: חיל האוויר בתחילת מלחמת יום כיפור**, תל אביב: מעריב.
- גזית, שלמה, 1999. **פתאים במלכודת - 30 שנות מדיניות ישראל בשטחים**, תל אביב: זמורה ביתן.
- גלבוץ, משה, 1968. **שש שנים - שישה ימים: מקורותיה וקורותיה של מלחמת ששת הימים**, תל אביב: עם עובד.
- גלבר, יואב, 2014. "מה לעשות בשטחים? - על החלטת ממשלת ישראל ב-19 ביוני 1967", **האומה** 195: 49-60.
- גרינברג, יצחק, 2006. "טמן ראשו בחול", **ישראל** 10: 247-253.
- דבר, 1976. "אלון: השלום ערך עליון במעלה בתפיסתנו", **דבר**, 9.6.1976, עמ' 3.
- , 1956. "מ' דיין: לא מהערבים אלא מעצמנו נבקש דמו של רועי", **דבר**, 2.5.1956, עמ' 1.
- דותן, אמנון, 1985. "כשהוא אומר למה הוא מתכוון", **דבר**, 17.12.1985, עמ' 11.

- דיין, משה, 1976. **אבני דרך - אוטוביוגרפיה**, תל אביב: ידיעות אחרונות.
- , 1969. **מפה חדשה - יחסים אחרים**, תל אביב: שקמונה.
- דרור, צביקה (עורך), 1990. **יגאל אלון - בתחבולות מלחמה: סוגיות בענייני ביטחון**, תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- הורוביץ, דן, ומשה ליסק, 1990. **מצוקות באוטופיה - ישראל: חברה בעומס יתר**, תל אביב: עם עובד.
- וגנר, יגאל, מוקי צור ואדם רז (עורכים), 2010. **לקראת הימים הבאים - לדרכו של יגאל אלון**, גנוסר: בית יגאל אלון.
- ויצמן, עזר, 1981. **הקרב על השלום - תצפית אישית**, תל אביב: עידנים.
- ון-קרפלד, מרטין, 1999. "אסטרטגיות צבאיות במהלך המלחמה", בתוך חיים אופז ויעקב בר-סימן-טוב (עורכים), **מלחמת יום הכיפורים - מבט מחדש**, ירושלים: מכון דיוויס באוניברסיטה העברית.
- זעירא, אלי, 2004. **מיתוס מול מציאות - מלחמת יום הכיפורים: כשלונות ולקחים**, תל אביב: ידיעות אחרונות.
- חריף, יוסף, 1974. "השבוע הקשה של גולדה", **מעריב**, 11.1.1974, עמ' 19.
- כהן, אבנר, 2007. "הולכים על האופציה הגרעינית", **הארץ**, 21.5.2007.
- , 1998. **ישראל והפצה**, תל אביב וירושלים: שוקן.
- כהן-אלמגור, רפי, 2013. "מלחמת ששת הימים: ראיונות עם פרופ' שמעון שמיר ואלוף (מיל.) אהרון יריב", **סוגיות חברתיות בישראל - כתב עת לנושאי חברה** 15: 194-171.
- כנרתי, אריה, 1979. "לשכת 'העבודה' עשויה להסתייג מפרסומי רבין - בלי שתגנה אותם", **דבר**, 12.8.1979, עמ' 2.
- להב, פנינה, 1999. **ישראל במשפט: שמעון אגרנט והמאה הציונית**, תל אביב: עם עובד.
- למפרום, ארנון, 2013. **לוי אשכול - ביוגרפיה פוליטית 1944-1969**, תל אביב: רסלינג.
- לנגוצקי, יוסי, 2005. "האמת על האמצעים המיוחדים", **הארץ**, 19.12.2005.
- מאיר, גולדה, 1975. **חיי, תל אביב: מעריב**.
- מייזלס, משה, 1973. "מרכז מפלגת העבודה אישר סעיף-סעיף את מסמך 14 העקרונות אחרי ויכוח סוער בין 'נצים' ו'יונים' שנמשך 15 שעות", **מעריב**, 6.12.1973, עמ' 8.
- מנור, אודי, 2016. **יגאל אלון - ביוגרפיה פוליטית 1949-1980**, אור יהודה: דביר.
- נמרוד, יורם, 1976. "ישראל והנשק הגרעיני", **דבר**, 12.4.1976, עמ' 11.
- עברון, יאיר, 1987. **הדילמה הגרעינית של ישראל**, רמת אפעל: יד טבנקין.
- ערמוני, אורה, 2008. **חבר ואיש סוד - שיחות עם סיני**, תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- פדהצור, ראובן, 1996. **ניצחון המבוכה: מדיניות ממשלת אשכול בשטחים לאחר מלחמת ששת הימים**, רמת אפעל: יד טבנקין.
- פרס, שמעון, 1970. **קלע דוד**, לונדון: ויידנפלד וניקולסון.
- קורן, דני, ובועז שפירא, 1997. **קואליציות**, אור יהודה: זמורה ביתן.

- קיסנינג'ר, הנרי, 1969. **נשק גרעיני ומדיניות חוץ**, תרגום: יוסף עוזיאל, תל אביב: סדן.
- רבין, יצחק, 1979. **פנקס שירות**, תל אביב: מעריב.
- רז, אדם, 2015. **המאבק על הפצצה**, ירושלים: כרמל.
- , 2013. "בדרך לדימונה: ראשיתה של המחלוקת על מדיניות הגרעין הישראלית", **פוליטיקה** 22: 107-132.
- שחם, דוד, 1998. **ישראל - 50 השנים**, תל אביב: עם עובד.
- שיפריס, עמוס, 2010. **ישראל גילי - שומר המסד ונוטה הקו**, רמת אפעל: יד טבנקין.
- שלו, אריה, 1993. **שלום ובטחון בגולן**, תל אביב: פפירוס.
- שליים, אבי, 2009. **המלך חוסיין - ביוגרפיה פוליטית**, אור יהודה: זמורה ביתן.
- שפירא, אניטה, 2004. **יגאל אלון: אביב חלדו - ביוגרפיה**, תל אביב: הקיבוץ המאוחד.

Lau-Lavie, Naphtali, 1998. *Balaam's Prophecy: Eyewitness to History, 1939-1989*, Cranbury & London: Cornwall Books.

Raz, Avi, 2013. "The Generous Peace Offer that was Never Offered: The Israeli Cabinet Resolution of June 19, 1967", *Diplomatic History* 37: 85-108.